

ƏHALİ STATİSTİKASI

Plan:

1. Əhalinin sayının statistik öyrənilməsi zərurəti
2. Əhali statistikasının əsas vəzifələri. Əhali haqqında informasiya mənbələri
3. Əhalinin uçot kateqoriyaları və say göstərijiləri
4. Əhalinin tərkibi göstərijiləri
5. Əhalinin təbii hərəkəti statistikas
6. Ölüm jədvəlləri haqqında anlayış. Qarşıdakı ömrün orta uzunluğu göstərijisi
7. Miqrasiya göstərijiləri. Əhalinin perspektiv sayının hesablanması metodları

1. Əhalinin sayının statistik öyrənilməsi zəruriliyi

Əhali haqqında dərin biliklərə malik olmadan səmərəli sosial siyasət yürütmək mümkün deyildir. İqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafı üçün əhaliyə dair informasiyanın olması zəruridir: Əhalinin məşğulluğunun mümkün miqyasını hesablamaq üçün əmək qabiliyyətli əhalinin sayı, fəaliyyət sahələri sferasını müəyyən etmək üçün əhalinin peşə tərkibi məlum olmalıdır. Məktəbəqədər idarələrin, məktəblərin və müvafiq tərbiyəçilərin, müəllimlərin və sairənin sayını müəyyən etmək üçün məktəbəqədər və məktəb yaşda uşaqların sayı bəlli olmalıdır.

Mənzil tikintisi, səhiyyə, pərakəndə ticarət və başqa sahələr üçün də əhali haqqında informasiya olmalıdır.

2. Əhali statistikasının əsas vəzifələri. Əhali haqqında informasiya mənbələri

Müəyyən inzibati ərazidə yaşayan adamların məjmusuna əhali deyilir ki, onların sayı təbii və mexaniki hərəkəti nəticəsində daima dəyişilir və müstəqil öyrənmə tələb edir.

Tarix göstərir ki, əhali həmişə sərkərdələrin, dindarların, ayrı-ayrı alimlərin, daha sonralar isə elmi işçilərin və təjribi orqan-ların böyük marağına səbəb olmuşdur. Kütləvi hadisələrin bəzi qanunauyğunluqları ilk önjə doğumun və ölümün öyrənilməsi prosesində aşkar olunmuşdur. Hazırda əhali statistikasını sosial-iqtisadi statistikasının mühüm sahələrindən biridir.

Əhali statistikasını öz predmetini konkret zaman və məkan daxilində öyrənir və onun hərəkətinin təbii, mexaniki və sosial for-malarını aşkar edir. Əhalinin təbii hərəkəti dedikdə əsasən doğum və ölümü, mexaniki hərəkəti onun öz daimi yaşayış yerini dəyişməsi, sosial hərəkəti dedikdə isə əhalinin sosial həyat şəraitinin dəyişməsi nəzərdə tutulur. Əhali statistikasında mü-şahidə vahidi məqsəd və vəzifədən asılı olaraq ayrı-ayrı şəxs, ailə, ev təsərrüfatı, ahıllar, əmək qabiliyyətli şəxslər, işsizlər, qadınlar, kişilər və s. ola bilər.

Əhali statistikasını qarşıya qoyulan məqsəddən asılı olaraq bir sıra vəzifələri həll edir. Onlardan ən mühümü aşağıdakılardır: 1) əhalinin sayını və respublika ərazisində yerləşməsinə müəyyən etmək; 2) müəyyən əlamətlər üzrə əhalinin tərkibini öyrənmək; 3) əhalinin təbii hərəkətini öyrənmək; 4) əhalinin miqrasiyasını öyrənmək; 5) əhalinin sosial-iqtisadi səjiyyəsinə vermək; 6) əhalinin perspektiv sayını və tərkibini proqnozlaşdırmaq. Əhali öyrəni-lərkən hamılıqla qəbul olunan başdan-başa və seçmə müşahidəsi ilə yanaşı standart metodlardan (yekunlaşdırma, qruplaşdırma, mütləq nisbi və orta kəmiyyətlər, indekslər və başqa göstərijilər) da istifadə olunur. Əhali statistikasında gözlənilən ömrün ehtimal olunan jədvəlinin qurulması, demoqrafik şəbəkə, yaş piramidası kimi xüsusi metodlar da istifadə edilir.

Əhalinin sayı və tərkibinin ilk göstərijiləri siyahıyaalmanın gedişində müəyyən olunur. Əksər dünya ölkələrində əhalinin siyahıya alınması adətən hər on ildən bir müntəzəm olaraq keçirilir.

Əhaliyə dair informasiyanın əsas mənbələri: onun təbii və mexaniki hərəkətinin uçotundan, əhalinin siyahıya alınmasından, registrlərdən,

birdəfəlik və seçmə müşahidələrinin materiallarından, avtomatlaşdırılmış bank məlumatlarından ibarətdir.

Əhalinin siyahıyaalınması – müəyyən vaxt anına ölkənin hər bir sakinini səjiyyələndirən demoqrafik, iqtisadi və sosial məlumatların toplanmasının elmi surətdə təşkil olunmuş statistika işidir. İlk siyahıyalamalar Çində, Misirdə, Mesopotamiyada, Hindistanda, Yaponiyada keçirilmişdir ki, burada hərbi və maliyyə məqsədləri güdülürmüş.

Müasir siyahıyaalmaların başlanğıcı ABŞ, İsveç, Finlandiya, Fransa və İngiltərədəki siyahıyaalmalarla qoyulmuşdur. Çar Rusiyasındakı ilk və yeganə siyahıyaalma 1897-ji ilin əvvəlində keçirilmişdir. Onun məqsədi Rusiyanın və onun müstəmləkələrinin əhalisinin ümumi sayını, tərkibini və ərazidə yerləşməsinə öyrənməkdən ibarət idi. Burada əhalinin sinfi və milli tərkibi haqqında sual qoyulmamışdı. Sovet dövründə isə 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989-ju illərdə əhalinin ümumiyyətlə siyahıyaalınması keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında əhalinin ilk müstəqil siyahıyaalınması 1999-ju ildə keçirilmişdir. Onun əsas fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, müşahidə obyektinə ev təsərrüfatları idi, yəni həmin siyahıyaalmanın məlumatına əsasən həm ailəni, həm də ev təsərrüfatlarını ayırmaq mümkündür. Ev təsərrüfatları - bu eyni binada (evdə) yaşayan, bütün gəlirlərini və maddi qiymətliqlərini birləşdirən, mal və xidmətləri istehlak etmək üçün birgə vəsait xərjləyən şəxslər qrupudur. Ev təsərrüfatından kənar-da daimi yaşayan əhali institusional vahid hesab edilir. Ev təsərrüfatından kənar-da yaşayan şəxslər adətən birgə yaşayış, idmanla, norma və qaydaların ümumiliyilə birləşirlər, yəni əhalinin spesifik sosial qrupunu təşkil edirlər (uşaq evləri, qojalar evi, qazarmalar, monastrlar və s.) Siyahıyaalmalar arasındakı dövrdə əhali haqqında əsas məlumat mənbəyi onun təbii və mexaniki hərəkətinin jəri uçotudur. Bu, hər şeydən əvvəl vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatından ibarətdir. Doğum, ölüm, nigah bağlanması və nigahın pozulması halları uçota alınır. Şəhərlərdə və rayon mərkəzlərində vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatı şöbəsi

(VVAQS) bu sənədləri tərtib edir. Kənd yerlərində və fəhlə qəsəbələrində isə bu işlə ijrə hakimiyyətinin yerli nümayəndələri məşğul olurlar. Vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydə alınmasının qaydası, müddəti, proqramı və forması müəyyən edilmişdir. Həmin sənədlər iki nüsxədən ibarət tərtib edilir. İkinci nüsxələr statistika orqanlarına verilir və buradakı məlumatlar əhalinin jins, yaş və başqa qrupları və habelə, ərazi bölgələri üzrə işlənib hazırlanır. Doğulanlar qeydə alınarkən doğumun tarixi, qeydə alınma yeri və vaxtı, uşağın jinsi, valideynlərin yaşı, milliyyəti, iş yerləri, məşğuliyyəti və yaxud dolanışq mənbələri göstərilir. Ölənlər qeydə alınarkən ölümün baş verməsi səbəbi və vaxtı, onun qeydə alınma yeri, ölənin jinsi, yaşı, milliyyəti, iş yeri, məşğuliyyəti və dolanışq mənbəyi göstərilir. Nigah qeydə alınarkən, evlənənlərin yaşı və doğulma tarixi, doğulduğu və daimi yaşadığı yer, nigah bağlayana qədərki ailə vəziyyəti, milliyyəti, iş yerləri, məşğuliyyəti və yaxud dolanışq mənbəyi göstərilir.

Nigahın pozulması qeydə alınarkən kişi və qadının yaşı, nigahın növbəsi və davam etmə müddəti, bu nigahdan uşağın olub-olmaması və s. göstərilir.

Əhalinin miqrasiyası haqqında məlumat mənbəyi miqrantların gəlməsi və getməsinin jəri uçotudur. Bu, xüsusi blankda-gələnlərin və gedənlərin vərəqəsində əks

etdirilir ki, bu vərəqələri pasport masaları doldurur. Statistik işləmə və miqrasiyanın ijmali, ümumiləşdiriji göstərişlərini əldə etmək üçün getmə ünvan vərəqələrinin jirma talonu vardır. Pasport masaları bu talonları statis-tika orqanlarına təqdim edirlər. Əhalinin sayı, tərkibi və təbii hərəkətinə dair məlumatlar Dövlət Statistika Komitəsinin hər il tərtib etdiyi statistika məjmuələrində və bülletenlərdə də verilir. Dünya əhalisinin sayı, tərkibi və təbii hərəkətinə dair məlumatlar BMT-nin Statistika orqanlarının dərij etdiyi məjmuələrdə və bülletenlərdə verilir.

3. Əhalinin uçot kateqoriyaları və say göstərişləri

Əhalinin sayı – müəyyən ərazidə yaşayan şəxslərin məjmuu ilə ölçülür. Əhalinin sayı böyük sosial-iqtisadi əhəmiyyətə malik olmaqla bir sıra

göstərijilərin hesablanmasında geniş istifadə olunur. Doğum, ölüm və habelə ərazidə öz yerini dəyişməsi nəti-jəsində əhalinin sayı daima dəyişilir. Buna görə də əhalinin sayını dürüst uçota almaq üçün onun aparıldığı ərazinin sərhədləri və aparılma vaxtı müəyyən olunmalıdır. Əhalinin sayı müəyyən vaxt anına qeydə alınır ki, buna kritik moment (an) deyilir. Məsələn, Əhalinin 1999-ju il siyahıya alınması zamanı yanvar ayının 27-sindən 28-nə keçən gejə yerli vaxtla saat 12-00 –kritik an hesab edilmişdi. Yeni həmin andan sonra doğulanların sayı nəzərə alınmırdı, ölənlər isə uçota düşürdü. Əhalinin siyahıya alınması onun sayının dəqiq müəyyən edilməsinin əsas metodudur; siyahıya almalar isə adətən hər 10 ildən bir keçirilir. Lakin əhalinin sayına dair hər il məlumat əldə olunmalıdır. Siyahıya almalar arasındakı dövrdə ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrinin əhalisinin sayı axırıncı siyahıya alınmanın və əhalinin təbii və mexaniki hərəkətinin jəri uçotunun məlumatına əsasən balans sxemi üzrə hesablama yolu ilə müəyyən edilir.

İlin əvvəlinə əhalinin sayı + il ərzində doğulanların sayı - ölənlərin sayı + gələnlərin sayı - il ərzində gedənlərin sayı = ilin axırına əhalinin sayı.

Əhalinin sayına dair məlumatlar müəyyən ərazi bölgələri (yaşayış məntəqələri) üzrə toplanır, işlənilib hazırlanır və öyrənilir. Hazırda Azərbaycan Respublikasının

ərazisi 86,6 min kv. km. daimi əhalisinin sayı isə 8506 min nəfərdir. O, Jənubdan İran və Türkiyə ilə, Şimaldan Rusiya ilə, Şimal-Qərbdən Gürjüstan ilə, Qərbdən isə Ermənistan ilə həmsərhəddir. Ərazi üzrə dünyada 44-jü yeri, əhalinin sayına görə isə 42-ji yeri tutur. 1 kv. km-ə düşən əhalinin orta sayı 92 nəfərdir.

1941-1945-ji illərin jahan müharibəsi respublikada demoq-rafik situasiyanın gərginləşməsinə, əhalinin jins- yaş tərkibinin pozulmasına, nigah bağlanmasının potensial imkanlarının azal-masına, javan qadınların vaxtından tez dul qalmasına , doğumun

səviyyəsinin aşağı düşməsinə və ölüm hallarının daha da artmasına səbəb olmuşdur. Həmin prosesləri 1988-ji ildən başlayaraq respublikamıza qarşı elan olunmamış müharibə aparan erməni işğalçıların ərazimizin

20 faizdən çoxunu zəbt etməsi və bir milyondan çox əhalinin öz doğma yurdlarından məjburi köçkünə çevrilməsi prosesində bir daha müşahidə edirik. Şübhəsiz ki, bu son on ildə respublikada doğumun sayının ciddi azalmasına və ölümün isə sürətlə artmasına səbəb olmuşdur. Bütün bunlara baxmayaraq, respublika əhalisinin sayı son 100 ildə təqribən 4 dəfə artmış və hazırda 8,5 milyona çatır.

Jədvəl 1

Azərbaycan Respublikası əhalisinin sayı (ilin

əvvəlinə milyon nəfərlə)

İllər								
1897	1913	1939	1959	1990	1995	2000	2005	2006
1,81	2,34	3,20	3,70	7,13	7,64	8.02	8,35	8,43

Əhali siyahıya alınarkən daimi əhali və mövjud əhali kateqoriyalarından istifadə olunur. Daimi əhaliyə həmin yaşayış məntəqəsində daimi yaşayan bütün şəxslər, mövjud əhaliyə isə siyahıyaalmanın kritik anında bu məntəqədə daimi və ya müvəqqəti yaşamasından asılı olmayaraq, qeydə alınan bütün şəxslər daxil edilir.

Siyahıyaalma prosesində daimi və mövjud əhalinin sayını dürüst hesablamaq üçün müvəqqəti qaiblərin və müvəqqəti yaşayanların uçotu da aparılmalıdır.

Yaşayış məntəqəsinin daimi sakinlərindən kritik anda öz yaşayış yerini tərk edənlər və başqa məntəqədə olanlar (sonunju siyahıyaalmada qəbul edilən müddət 12 aydır) müvəqqəti qaiblərə aid edirlər. Deməli, müvəqqəti qaiblər daimi əhalinin bir hissəsidir.

Başqa məntəqədə daimi yaşayan, lakin kritik momentdə bu məntəqədə olan şəxslər müvəqqəti yaşayan hesab edirlər. Deməli, müvəqqəti yaşayanlar bu məntəqənin mövjud əhalisinin bir hissəsidir.

Dami əhalini-DƏ, mövjud əhalini – MƏ, müvəqqəti qaibləri-MQ, müvəqqəti yaşayanları isə –MY ilə işarə etsək DƏ-MQ=MƏ-MY kimi yazmaq olar.

4. Əhalinin tərkibi göstərijiləri

Sosial-iqtisadi statistika əhalinin tərkibini müxtəlif əlamətlərə görə: jinsinə, yaşına, milliyətinə, ailə vəziyyətinə, yaşaması üçün vəsait mənbəinə görə öyrənir.

Əhalinin tərkibi dedikdə müəyyən əlamətlərə görə əhali qruplarının bölüşdürülməsi başa düşülür. Əhalinin jins tərkibi dedikdə kişi və qadınların sayı və nisbəti başa düşülür ki, bu da əhalinin jins quruluşu adlanır. Əhalinin jins tərkibi bir sıra demografik və sosial-iqtisadi amillərin təsiri ilə formalaşır. Əhalinin jins quruluşunun nisbi göstərijisi: onun tərkibində kişi və qadınların xüsusi çəkisi, hər 100 qadına düşən kişilərin sayı, qadınların xüsusi çəkisinin kişilərinkindən nisbi artıqlığıdır. Əgər bu nisbi artıqlıq 1 faizə qədər təşkil edirsə jüzi, 1 faizdən 3 faizə qədər olarsa orta,

3 faiz və daha çox olarsa, əhalinin jins quruluşunda ciddi uyğunsuzluğun olduğundan xəbər verir.

Cədvəl 2
Azərbaycan əhalisinin cins tərkibi, faizlə

	İllər			
	1990	1995	2000	2006
Kişilər	48,8	49,1	48,9	49,2
Qadınlar	51,2	50,9	51,1	50,8

Əhalinin jins tərkibinin statistik öyrənilməsi böyük sosial-iq-tisadi və demografik əhmiyyətə malikdir. Əhalinin jins tərkibi haqqında məlumatlar onun təkrar istehsalını, perspektiv sayını öyrənmək, ömür müddətini hesablamaq və başqa məqsədlər üçün istifadə olunur. 2 sayılı jədvəldəki məlumatdan göründüyü kimi respublikamızda son on ildə əhalinin tərkibində kişilərin xüsusi çəkisi 49 faiz, qadınlarınkı isə 51 faiz ətrafındadır. Doğulan uşaqların jins tərkibi də öyrənilir. Adətən doğulan hər 100 qıza neçə oğlan düşdüyü hesablanır. Əhalinin jins tərkibi onun yaşa görə bölüşdürülməsi ilə əlaqələndirilir. Əhalinin yaş tərkibi onun

sayını bir yaşa qədər, beş yaş və bəzən on yaş fasilə ilə qruplaşdırmaqla öyrənilir. Mühüm yaş kontingentləri: 1 yaşa qədər uşaqlar; 3 yaşa kimi; 3-7 yaşlı; 7-17 yaşlı; əmək qabiliyyətli yaş kontingentindən ibarətdir. Əhalinin ailə vəziyyəti öyrənilərkən ailələrin sayı və onların müxtəlif əlamətlərə görə, o jümlədən birgə yaşayan ailə üzvlərinin sayına görə, gəlirlərin həjminə və mənzil şəraitinə görə bölüşdürülməsi həyata keçirilir.

Millət dedikdə – dil, ərazi, iqtisadi həyat və mədəniyyət birliyi əsasında tarixən yaranan möhkəm insan birliyi başa düşülür. Respublikamız çoxmillətli bir ölkədir, burada əhalinin siya-hıyaalınması materialları ayrı-ayrı xalqların və millətlərin sayına və tərkibinə dair daha tam və dəqiq məlumat mənbəyidir. Siya-hıyaalmada şəxsin milləti

onun öz arzusu ilə dediyi millət hesab edilir. Uşaqların milliyəti valideynlərin sözüünə əsasən yazılır.

Əhalinin dolanışq mənbələrinə görə qruplaşdırılması da böyük sosial-iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Əhali bu əlamətə görə beş qrupa ayrılır: 1) milli iqtisadiyyatda məşğul olanlar; 2) təqaüdüçülər; 3) pensiyaçılar; 4) ayrı-ayrı şəxslərin himayəsində olanlar; 5) dolanışq üçün başqa mənbəyi olanlar.

5. Əhalinin təbii hərəkəti statistikasi

Əhalinin doğumu, ölümü və bunların nəticəsində onun sayının dəyişməsinə təbii hərəkəti deyilir. Əhalinin nigah bağlaması, nigahın pozulması və ömür müddətinin dəyişməsi də təbii hərəkətinə aiddir. Statistika əhalinin doğumunu, ölümünü və təbii artımını öyrənərkən hər şeydən əvvəl onun mütləq göstərijilərini uçota alır. Bu zaman doğulanların və ölənlərin sayı uçota alınır və onların fərqi əhalinin təbii artımı hesablanır. Lakin bu əhalinin təkrar intehsalı haqqında məlumatın təhlininin başlanğıjıdır. Doğum və ölümün uçotu müəyyən edilmiş qaydada aparılır, vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarında əks etdirilir.

Əhalinin təbii hərəkətinin intensivliyini səjiyyələndirmək üçün doğum, ölüm və təbii artımın nisbi göstərijilərindən istifadə edilir. Həmin

göstərijilər promil ilə, yəni əhalinin 1000 nəfəri hesabı ilə müəyyən edilir. Bu əmsallar həm bütün əhali üzrə, həm də əhalinin ayrı-ayrı qrupları üzrə hesablanır. Bütün əhali üzrə hesablanan əmsallar ümumi, əhalinin ayrı-ayrı qrupları üzrə hesablanan əmsallar isə xüsusi əmsallar adlanır. Doğum, ölüm və təbii artımın ümumi əmsalları – müvafiq mütləq göstərijilərin əhalinin orta illik sayına nisbət ilə hesablanır. Doğulanların sayını –

N , ölənlərin sayını – M , əhalinin orta illik sayını – S , əmsalları Θ , təbii artım əmsalını isə t.a. hərfi ilə işarə etsək, həmin düsturları belə yazmaq olar;

$$\Theta_d = \frac{N \cdot 1000}{S}; \quad \Theta_o = \frac{M \cdot 1000}{S}; \quad \text{; } \text{t.a.} \quad \frac{(N - M) \cdot 1000}{S}$$

Əhalinin təbii hərəkəti göstəricilərindən biri də yaşamaq əmsalıdır. Bu göstərici doğulanların sayını ölənlərin sayına, yaxud da doğum əmsalını ölüm əmsalına bölmək yolu ilə hesablanır.

$$\Theta_y = N/M \quad \text{və ya}$$

$$\Theta_y = \Theta_d / \Theta_o$$

Əhalinin təbii hərəkəti göstərijilərindən biri nigah bağlaması və nigahın pozulması göstərijiləridir. Nigah bağlayan kişi və qadınların mütləq sayı və bütün əhaliyə faiz nisbəti də hesablanır. Nisbi göstərijilər 18 yaşda və böyük əhali üzrə hesablanır. Ev-lənmə və boşanmanın intensivliyi də öyrənilir. Nigah və boşanma-nın ümumi, xüsusi və hissəvi göstərijiləri hesablanır. Ümumi əmsal qeydə alınan nigahların illik sayını 1000-ə vurub əhalinin orta illik sayına bölməklə hesablanır. Nigahın möhkəmliyini səjiyyələndirən mühüm göstərici nigahın müddətidir.

Əhalinin təbii hərəkətinin ümumi əmsallarının səviyyəsi onun ictimai-iqtisadi həyat şəraitindən, şəhər və kənd əhalisinin nisbətindən, jins-yaş quruluşundan asılıdır. Əhalinin təbii hərəkətinin xüsusi

əmsalları da ümumi əmsallar kimi hesablanır. Onlardan ən çox əhəmiyyətli xüsusi doğum və uşaq ölümü əmsallarıdır. Xüsusi doğum əmsalı yaşına görə uşaq doğa bilən qadınlar üzrə hesablanır. Buna şərti olaraq 15-49 yaşlı qadınlar aid edilir. Deməli, xüsusi doğum əmsalı 15-49 yaşlı qadınlar üzrə doğulan uşaqların sayını 1000-ə vurub, həmin yaşda olan qadınları orta illik sayına bölməklə hesablanır:

$$\Theta_{x.d.} = N/S_{q15-49}$$

6. Ölüm jədvəli haqqında anlayış. Qarşıdakı

ömrün orta uzunluğu göstərijisi

Əhalinin ölümünün daha ətraflı öyrənilməsi ölüm jədvəlini qurmaqla və təhlil etməklə həyata keçirilir. Bu jədvəli orta ömür jədvəli və yaşama jədvəli də adlandırırlar. Ölüm jədvəli əhalinin siyahıyaalması, doğum və ölümün jəri uçotunun məlumatına əsasən tərtib olunur. O, bir ildə doğulan nəsəl üçün tərtib edilir və tədrijən yaş artıqja neçə nəfərin sıradan çıxdığını göstərir (hər min nəfər hesabı ilə).

Sxem 2.

Əhalinin ölüm jədvəlinin sxemi

yaş, il	X il yaşa qədər yaşay an-ların sayı	X yaşda n X+1 yaşa keçəni ərih sayı	qarşıdakı ömür müddətin də ölüm ehtimalı	X+1 yaşa qədər yaşama ehtimalı	X yaşda yaşay an-ların sayı	qarşıda kı ömrün adam-illərinin sayı	ömrün orta müddəti
x	İx	dx	qx	px	Lx	Tx	L
0							
1							
2							
3							
-							
-							
w							

Jədvəlin mübtədasında əhalinin 0-dan 100 ilə qədər olan yaş qrupları göstərilir. Xəbərdə isə aşağıdakı göstərijilər verilir. L_x -sonrakı X ilə qədər yaşayanların sayı hər 10000 nəfər hesabı ilə müəyyən olunur:

dx -kiçik yaşdan böyük yaş qrupuna keçərkən ölənlərin sayı; qx - x yaşdan $x+1$ yaşa keçərkən bütün ömür müddətində ölmə ehtimalı

$$q_x = \frac{d_x}{L_x}$$

R_x – sonrakı yaşa qədər yaşama ehtimalı

$$P_x = \frac{L_x + 1}{L_x}$$

L_x – x yaşına qədər yaşayanların sayı

$$L_x = \frac{l_x + l_{x+1}}{2}$$

T_x – qarşıdakı ömrün uzunluğu (adam - illə)

$$T_x = \sum_{X}^w L_x$$

$$L_x^0 = \frac{T_x}{L_x} \text{ -qarşıdakı ömrün orta uzunluğudur (illə).}$$

Əhalinin qarşıdakı ömrünün orta uzunluğu – yaşanılmış adam-illərin ümumi sayını həmin yaşa qədər yaşayanların sayına bölməklə hesablanır. Respublikamızda ömrün uzunluğu orta hesabla 2004-jü ildə 72,4 yaş, o jümlədən kişilər üçün – 69,6 yaş, qadınlar üçün isə 75,2 yaş təşkil etmişdir.

7. Miqrasiya göstərijiləri. Əhalinin perspektiv sayının

hesablanması metodları

Əhalinin sayı böütlükdə respublika üzrə, həm də onun ayrı-ayrı bölgələri üzrə təkjə onun təbü hərəkəti nətişəsində deyil, həm də mexaniki hərəkəti nətişəsində dəyişilir.

Əhalinin miqrasiyası onun daimi yaşayış yerini dəyişməklə ölkə ərazisində və ölkələr arasında hərəkətidir. Buna əhalinin mexaniki hərəkəti də deyilir. Daxili və xarici miqrasiya fərqləndirilir. Əhalinin ölkə daxilində yaşayış yerini dəyişməsinə daxili miqrasiya,

bir ölkədən başqa ölkəyə köçməsinə isə xarici miqrasiya deyilir. Miqrasiya öz istiqamətinə görə bir-birinə əks olan iki axından ibarətdir: müəyyən yaşayış məntəqəsinə əhalinin köçüb gəlməsi immiqrasiya, bu məntəqədən getməsi isə emiqrasiya adlanır. Miqrasiyanı çoxlu amillər doğurur: öz yaşayış yerini məjburi dəyişmə, təhsillə əlaqədar gənjlərin iri şəhərlərə getməsi, iş axtarmaqla əlaqədar öz daimi yaşayış yerindən əhalinin köçüb getməsi və s.

Miqrasiya göstərijisi hər şeydən əvvəl həmin yaşayış məntəqəsinə gələnlərin və oradan gedənlərin sayı və onların fərqi ilə müəyyən olunan miqrasiya saldosudur. Saldo müsbət olarsa, bu məntəqə əhalinin sayının miqrasiya hesabına artmasına; mənfi olarsa, azalmasına səbəb olur və buna əhalinin mexaniki artımı deyilir. Əhalinin mexaniki hərəkətinin əsas göstərijiləri:

1. Yaşayış məntəqəsinə gəlmə əmsali

$$\Theta_g = \frac{G \cdot 1000}{S};$$

burada G – həmin məntəqəyə gələnlərin sayını göstərir. 2.

Köçüb getmə əmsali

$$\Theta_{k.g} = \frac{K_g \cdot 1000}{S};$$

burada- $K.G.$ - həmin ərazidən köçüb gedələrin sayını göstərir.

3. Miqrasiya əmsali

$$\Theta_m = \frac{(G - K.g.) \cdot 1000}{S}$$

və ya $\Theta_m = \Theta_g - \Theta_{k.g.}$

Myatnik miqrasiyası da fərqləndirilir ki, bu qısa vaxtda (gün, həftə ərzində) əhalinin bir yerdən başqa yerə (adətən

kənddən şəhərə və ya şəhərdən kəndə) hərəkətidir.

Makroiqtisadi göstərijilərin gözlənilən səviyyəsini müəyyən edərəkən proqnozlaşdırılan dövrdə əhalinin sayını bilmək tələb olunur. bu məqsədlə əhalinin perspektiv sayı hesablanır.

Əhalinin perspektiv sayı ölüm jədvəlinin məlumatına əsasən hesablanır. Əhalinin perspektiv sayının müəyyən olunması elmi

jəhətdən əsaslandırılmış hesablama metodlarına və proqnozlarına əsaslanır. Bir neçə il əvvəljədən əhalinin sayını hesablamaq üçün əhaliyə, səhiyyənin vəziyyətinə və proqnozlaşdırılan dövrdə milli iqtisadiyyatın vəziyyətinə və inkişafına dair ilkin statistika məlu-matları olmalıdır. Bütün materialları öyrənməklə inkişaf meylini aşkar etmək və əhalinin doğumunda, ölümündə gələjəkdə baş verəjək dəyişiklikləri və əhalinin gözlənilən miqrasiyasını hipotezə etmək lazımdır. Bu zaman ölüm əmsalının və yaşama əmsalının möhkəm əsaslandırılması xüsusilə vacibdir. Yaxın perspektivə əhalinin sayı mütləq artım və ya artım sürəti göstərijisi əsasında hesablanı bilər. Bundan ötəri proqnozlaşdırılan dövrdən əvvəlki bir neçə ilə orta mütləq artım və yaxud artım sürəti hesablanır. Əgər yaxın 2-3 ilə həmin göstərijilər dəyişməz qalajaqsa onda əhalinin sayı həmin göstərijilər üzrə hesablanır. Siyahıyaalma üzrə

əhalinin ilk sayını S_0 -la, orta mütləq artımı, orta artım sürətini

∂ , əhalinin perspektiv sayını S ilə, proqnozlaşdırılan dövrdəki

illərin sayını t ilə işarə etsək, onda $S_t = S_0 + t\partial$ və yaxud

$S_t = S_0 \times \partial t$

Proqnozlaşdırmanın daha dəqiq metodu gələjəkdə əhalinin doğumu, ölümü və yaşaması əmsallarının dəyişməsini nəzərə alan modelin

qurulmasıdır. Əhalinin nəinki ümumi sayının, həm də onun yaş qrupları üzrə sayının hesablanması zərurəti meydana çıxır. Yaş qrupları üzrə hesablamalar dürüst aparılırsa, bu əhalinin ümumi sayını daha dəqiq hesablamağa imkan verir. Əhalinin yaş qrupu üzrə sayının hesablanması metodlarından biri hər bir yaş qrupu üzrə ölüm əmsalından və yaxud salamat qalma əmsalından istifadə edilməsidir. Salamat qalma əmsalı

$$P_x = \frac{L_{x+1}}{L_x}$$

düsturu ilə hesablanır. Burada $L_x - x+1$ yaşda

əhalinin sayını, $L_x -$ əvvəlki yaşda olan əhalinin sayını göstərir. Hər bir yaşda olan əhalinin sayını müvafiq salamatqalma əmsalına vurmaqla sonrakı yaşda olan əhalinin sayını hesablayırıq:

$$L_{x+1} = P_x \cdot L_x$$

